

extremiteiten werden afgesneden.²³

Daarmee waren de kerken een belangrijke stap verder op de weg naar volledige integratie. In 1905 werd expliciet gemaakt, dat noch de ene noch de andere wijze van theologiseren normatief mocht worden gemaakt. Laat Kuypers invloed in de kerken dan overheersend zijn geweest, de visie op kerk, verbond, doop en uitverkiezing zoals die in de oude A-theologie was ontwikkeld, had evengoed recht van bestaan. En de toekomst moest leren, welke visie de meest houdbare zou zijn.

5. Veelzijdige expansie

De jaren na 1892 stonden voor de Gereformeerde Kerken in Nederland ongetwijfeld niet alleen in het teken van integratie en frictie, maar ook van expansie.

Bij expansie kan men allereerst denken aan een groeiend ledenaantal. Uit de statistische gegevens in de kerkelijke jaarboekjes blijkt die groei echter niet spectaculair te zijn geweest; ze liep ongeveer parallel met de gemiddelde bevolkingsgroei in Nederland.²⁴

Toch waren de Gereformeerde Kerken in Nederland een kerkengroep waar kracht van uitging. De Nederlandse Hervormde Kerk was nominaal ongeveer zes keer zo groot, maar de gereformeerden waren in de samenleving zeker even nadrukkelijk aanwezig. De Vereniging gaf hun een positie die ze met de afzonderlijke kerken niet hadden kunnen innemen en die positie werd in de jaren 1892-1920 voortdurend sterker. Dat gold niet alleen op kerkelijk, maar ook op politiek, sociaal en cultureel terrein. Een belangrijke factor was daarbij Kuypers concept van de 'gemeene gratie', waardoor de gereformeerden het voortouw konden nemen in allerlei activiteiten samen met 'positieve' christenen uit andere kerken.²⁵

23. Een groep bezwaarde broeders o.l.v. T.Bos en L. Lindeboom publiceerde de *Vijf stellingen betreffende leeringen, waarover in de Gereformeerde Kerken van Nederland in de laatste jaren verschil gevallen is* (Kampen 1905). Zie verder *Acta 1905* art. 124, 149, 156-159.

24. Het is moeilijk om voor de periode vóór 1920 betrouwbare cijfers te vinden. Uitgaande van de opgaven in de verschillende jaarboekjes en van zo goed mogelijke schattingen voor de ontbrekende cijfers kom ik tot het volgende beeld: 1892: 370.000; 1896: 361.000; 1901: 381.000; 1905: 392.000; 1911: 419.000; 1916: 463.000. De terugval in de eerste tien jaar heeft m.i. vooral te maken met de sanering van het ledenbestand van de voormalige Doleantie-kerken, waar men aanvankelijk meer mensen meetelde dan er uiteindelijk bereid bleken de Hervormde Kerk te verlaten. De Christelijke Gereformeerde Kerk onder Van Ling en Wisse trok naar schatting tot 1900 ± 9.000 en tot 1910 nog eens ± 6.500 mensen uit de GKN.

25. Kuypers hechtte grote waarde aan zulke brede samenwerking blijkens het woord vooraf in *Pro Rege I* (Kampen 1911) blz. V-VII.